

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2024]

Yasemin YAVUZ

<https://orcid.org/0000-0003-2337-4251>

Doktora Öğrencisi

yaseminerdemelif@gmail.com

Hacettepe Üniversitesi

<https://ror.org/04kwvgz42>

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Türkülerin Dünyasında Mekânsal Yaratımlar Bağlamında Irmaklar ve Kadınlar

*Rivers and Women in The Context of Spatial Creations in
The World of Turkish Folk Songs*

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 20.02.2024

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 17.03.2024

Yayın Tarihi | *Date Published*: 30.04.2024

Atf | *Citation*

Yavuz, Y. (2024). Türkülerin Dünyasında Mekânsal Yaratımlar Bağlamında Irmaklar ve Kadınlar. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 506-535. <https://doi.org/10.34083/akaded.1440252>

Yavuz, Y. (2024). Rivers and Women in The Context of Spatial Creations in The World of Turkish Folk Songs. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(1), 506-535. <https://doi.org/10.34083/akaded.1440252>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı Yes - İTenticate
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Yasemin YAVUZ, Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Türküler, yaratıcısı olan toplumun duygu ve hayallerini yansıtırken hayatı doğal bir kurgu ile yorumlayarak gerçekçi imajlar çizerler. Sosyokültürel ve toplumsal psikoloji bağlamlarında değerlendirilebilecek bu imajlardan mekânla ilgili olanlar, cinsiyet rolleriyle ilişkiseldirler. Bu makalede amaç, doğal mekânlardan ırmaklar ile kadın toplumsal cinsiyet rolü arasındaki ilişkiyi türküler bağlamında incelemektir. Bu amaç doğrultusunda doküman inceleme ve nitel veri toplama yöntemleriyle türkü metinleri tahlil edilmiştir. TRT repertuarında yer alan 5259 türkü incelenmiş bunlardan ırmak imajını içeren 460 türkü ile araştırmanın sınırları belirlenmiştir. Bu türkülerin, ırmağa kıyaslı olan yörelere ait olduğu gözlemlenmiştir. Analizler neticesinde bu türkülerin büyük çoğunluğunda ırmağın kadınlar için kamusal alana çıkış mekânı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte türkülerde ırmakların kimi zaman da sonucu ölüme bağlanan bir bilinçli sığınış mekânı olduğu görülmüştür. Bir grup türküde tipik olarak görülen kadının intihar eylemine mekân olarak ırmağı seçmesi motifi bu çalışmanın eksenini teşkil etmiştir. Bu araştırmada, bir intihar mekânı olarak ırmağın Anadolu ve Balkanlar'ın pek çok yöresinde var olduğunu vurgulayacak biçimde farklı bölgeden beş farklı ırmağın mekân olarak yer aldığı beş adet türkü seçilerek bunların üzerine yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, mekân, ırmak, türkü, türkülerde mekân, intihar

Abstract

While folk songs reflect the feelings and dreams of the society that created them, they draw realistic images by interpreting life with a natural fiction. Among these images, which can be evaluated in sociocultural and social psychology contexts, those related to space are related to gender roles. The aim of this article is to examine the relationship between rivers in natural spaces and women's gender role in the context of folk songs. For this purpose, folk song texts were analyzed using document analysis and qualitative data collection methods. 5259 folk songs in the TRT repertoire were examined, and the boundaries of the research were determined with 460 folk songs containing the river image. It has been observed that these folk songs belong to the regions bordering the river. As a result of the analysis, it was determined that in the majority of these folk songs, the river was the space of exit to the public space for women. However, in folk songs, it has been seen that rivers are sometimes a space of conscious refuge, the outcome of which is connected to death. The motif of the woman choosing the river as the space for her suicide act, which is typically seen in a group of folk songs, constitutes the axis of this study. In this research, five folk songs featuring five different rivers from different regions were selected and focused on, emphasizing that the river as a place for suicide exists in many regions of Anatolia and the Balkans.

Keywords: Woman, space, river, folk song, suicide, space in folk songs, suicide

Giriş

Halkın ortak sezgilerini, duygularını, hayallerini, ideallerini, yargılarını, yanılgılarını bünyesinde barındıran türküler; yarattığı kültürel mekân tasarımlarında çizdiği imajlarla sanatsal formunun yanı sıra sosyokültürel ve psikososyal boyutları olan çok yönlü folklor ürünleridir. Hayatın içinde var olan doğal mekânlar da düzenlenmiş mekânlar da türkülerde mekânsal imajlar olarak karşılık bulur. Söz konusu mekânsal imajlar cinsiyet rolleriyle ilişkiseldir. Türkülerin yüzyıllar boyunca dolaştığı coğrafyaları ve nesilleri takiple mitolojik dönemlerden modern zamanlara uzanan mekâna ve insana dair töze ulaşmak mümkündür.

Kültürün şiirsel ve müzikal biçimde zamanda ve mekânda en yaygın ifadesi olan türküler yüzlerce yıl varlıklarını koruyabilen ve geniş kitleleri ortak duyguda birleştiren bir folklor türüdür (Mirzaoğlu, 2005:34). Doğuşu mitolojik dönemlere kadar uzanan bu tür (Gazimihal, 2006:35) kaynağını İslamiyet öncesinde ozanların kopuz eşliğinde çalıp söyledikleri rit törenlerinden alır (Çetindağ, 2005:1). Âşık Edebiyatı kaynaklı türkülerin icraları ise saz şairleri başta olmak üzere yetenekli kişiler ve türkü yakıcılar tarafından gerçekleştirilir (Köprülü, 1987:246). Anadolu'da ilk olarak 16. yüzyılda Öksüz Dede tarafından söylenen türkü türü (Dizdaroğlu, 1969:259) her çağda dönemin ruhuna uygun biçimde üretilen sanatsal yaratımlarla varlığını günümüze kadar sürdürür.

Pek çok farklı işlevi bünyesinde barındıran¹ toplumsal yönü olan türkülerin işlevlerinden birisi psikolojik rahatlama sağlamaya yönelik efkâr dağıtmadır (Başgöz, 2008:144). Türküler meydan okur, bilgilendirir, değişime yol açar, teselli eder; başkalarını harekete geçmeye, katılmaya davet eder; protestonun sesi ve umudun ruhu, toplumsal vicdanın ifadesidir (Ledgin, 2010:10). Anonim türkülerin yüzyıllar boyunca daha çok kadın ağızıyla söylendiği gerçeğinden hareketle (Güney, 1956:9) türkülerin kadınların duygu ve isyanlarına çokça sözcülük ettiği söylenebilir.

Çoğu zaman yaşanmış bir olayı hikâye eden türkülerde, yapıyı oluşturan öğelerden biri mekândır. Türkünün yakıldığı ve türküde anlatılan mekân olmak üzere türküde mekân iki yönlüdür. Bu mekânlar; ev, hastane, köprü, istasyon gibi düzenlenmiş mekânlar ya da dağ, deniz, ırmak, orman, yayla gibi doğal (coğrafi) mekânlardır. Bu çalışmada, türkülerde yer alan coğrafi mekânlardan “ırmak” üzerinde durulmuştur.

Kökende ilk mekânsal alanın ne olduğuna dair görüşleri 3000 yıllık düşünce tarihini inceleyerek anlamak mümkündür. Buna göre; M.Ö. 7-6. yüzyılda yaşamış olan Miletli filozof Thales'e göre her şeyin kökeni sudur. Ortadoğu ve Akdeniz havzasındaki toplumlarda anasır-ı erbaa: su, ateş, hava ve topraktır. Türk mitik inancına göre ise sekiz yönden esen yeller ile taşınmış ve beş ana unsur oluşmuştur: "su, ateş, ağaç, maden,

¹ Türkülerin işlevleri: Kültürel birikimi kuşaktan kuşağa taşıma işlevi, eğitici olma işlevi, zaman birleştirici olma işlevi, mekân birleştirici olma işlevi, güvenlik duygusu sağlama işlevi, tören ve eğlence kalıplarının devamını sağlama işlevi, eğlence ve eğlendirme işlevi, sosyal uzlaşmayı üretme işlevi, baskı altında tutulan duyguların ifade edilmesi işlevi, sanat yaratımına imkan verme işlevi ve müzik ile sözcük ve imajların birleşmesi yoluyla bir temsil bütünlüğü oluşturma (kurgusal dünya üretme) işlevidir. Mirzaoğlu, F. G. (2015). *Halk Türküleri Konu-İcra-Yapı-Anlam-İşlev*. Akçağ Yayınları.

toprak” (Çobanoğlu, 2020:131). Türklerin mitik tasavvuruna göre evren “gök, yeryüzü ve yer altı” olmak üzere üç katmanlıdır. Buna göre gök, “tengri, gökyüzü, mavi gök, yukarı dünya” olarak adlandırılır ve “yaratıcı, koruyucu ruhların ve tanrıların bulunduğu âlem” olarak algılanır (Köse, 2013:1999).

Michel Foucault kuramsal çalışmasında Orta çağ, Rönesans ve modern mekân anlayışlarının birbirinden farklı olduğunu söyler. Orta çağda mekân, kutsal ya da dünyevi olmak üzere hiyerarşik bir yerler bütünüdür. Galileo ile birlikte Dünyanın güneş etrafında döndüğü öğrenilir ve sonsuz ve son derece açık bir mekân algısı gelişir. Böylelikle orta çağ mekân algısı geçerliliğini yitirir. Modern mekân anlayışında ise mevki kavramı vardır. Buna göre Rönesanstaki sonsuz ve açık mekân algısı yerini mevki kavramıyla açıklanan unsurlar arasındaki yakınlık ilişkisine bırakır. Bunun neticesinde mekânlar, özel mekân ile kamusal mekân, aile mekânı ile toplumsal mekân, kültürel mekân ile yararlı mekân gibi sınıflandırmalarla açıklanır (Foucault, 2005: 292-294). Modern bilgi ve kuramların gelişmesiyle mekân çözümlenmeleri, biyolojik, sosyal, politik ve kültürel değişim ve gelişimlerle paralel ilerler. Lefebvre (2015: 35-39.) bu çok boyutlu içeriği üç ayrı kavramla açıklar. İlk kavram, mekânsal pratiktir (spatial practice) ve bu kavram yaşanan (lived) yere karşılık gelir. Özel ya da kamusal, bireysel ya da toplumsal yaşanan bütün yerleri içerir. İkinci kavram, mekânın temsilleridir (Representations of Space) ve düşünülen (conceived) yere karşılık gelir. Kutsal, siyasi ya da kültürel simgeleri olan bütün yerlerdir. Üçüncü kavram temsili mekânlardır (Representational Places), algılanan (perceived) yerleri ifade eder. Mekânsal bütün imgeleri içerir.

Mekân ve insan; korunma, barınma, üretme, dinlenme, eğlenme gibi pratik ilişkilerle sürekli bir etkileşim halindedir (Narlı, 2007:32). Mekân, insanın ihtiyaçlarını giderdiği, barındığı, maddi kazanç sağladığı, manevi haz duyduğu yerdir Ontolojik açıdan mekân, bireyin sosyo-kültürel değerler oluşturmasında önemlidir. Bireyin kendi içsel bütünlüğü mekân ile sağlanır. Kişi kendi var oluşunu oluşturdukça mekânda bulunan varlıklar kalıcı imajlara dönüşerek mekân-insan diyalektiğini sağlar. Mekân bir edebi eserde olayların yaşandığı çevresel mekân ya da içinde yaşadığı insanın ruh halini ve o insanın eşyayla ilişkisine dair ayrıntıları saklayan algısal mekân olmak üzere iki farklı biçimde yer alabilir (Korkmaz & Şahin, 2017:7-8). Bu çalışmada ırmak imajının algısal mekân olarak yer aldığı türkü metinleri üzerinde durulmuştur.

Algısal mekânlar iki türdür. Birincisi labirentleşen dünya-kapalı ve dar mekânlardır. Burada fiziksel bir kapalılık durumu kastedilmez. Algısal mekân anlayışında fiziksel boyutlar değil, anlatı kişinin o andaki ruhsal durumu ve mekânı ve bağlamı nasıl algıladığı belirleyicidir. Mekândaki darlık, fiziksel bir küçüklükten değil, karakterin kendini orada sıkıştırılmış hissetmesinden kaynaklıdır. Buna göre, anlatı kişinin algılayış biçimine bağlı olarak, bir orman ya da deniz labirentleşen kapalı ve dar bir mekân olabilir. İkinci algısal mekân türü sınırları sonsuza açılan mekânlar-açık ve geniş mekânlardır. Bu mekânlarda anlatı kişisi kendisiyle, çevresiyle ve evrenle uyum içerisinde. Bu bakımdan, fiziksel olarak küçük bir kulübe eğer kişi içerisinde kendiyi barışık ve huzurlu

biçimde yaşıyorsa, sonsuza açılan, açık ve geniş bir mekândır. (Korkmaz & Şahin, 2017:13-26).

Mekânın açık-geniş ya da kapalı-dar olması onun fiziksel niteliğiyle değil, o mekânda var olan kişinin dünyayı ve hayatı algılama biçimiyle ilişkiseldir. Kişilerin nesnel ve öznel deneyimleri mekâna anlam yükleyip onu yeniden tanımlar. Mekânda bulunan kişinin toplumsal cinsiyet kimliği o mekânın nitelikleri üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Ayten Alkan (2009: 9) mekânı tanımlarken onun toplumsal olarak üretilen olayların geçtiği yer (locus) ile toplumsal failerin ve davranışsal bilimlerin yöneldiği şey (focus) olma özellikleri arasındaki diyalektiğin ürünü olduğunu söyler. Buna göre mekân toplumsal failerin etkinlikleriyle yeniden yapılır, üretilir ve dönüştürülür. Kişilerin deneyimleri nasıl ki mekâna anlam yükleyip onu tekrar tanımlıyorsa mekânsal biçimler de kişilerin davranış kalıplarını etkiler. Dolayısıyla toplumda kendilerine farklı roller biçilmiş “kadın” ve “erkek” cinsiyetleri için aynı mekân farklı algılayış biçimleriyle niteliksel olarak zıtlıklar barındırabilirler. Örneğin, bir erkek için dünyayı gezmek maceraya atılmak demektir. Dünya onun için algısal olarak açık-geniş bir mekândır. Ancak bir kadın için böyle bir yolculuk son derece tehlikeli olduğundan dış dünya onun için algısal olarak kapalı ve dardır. Batı kültüründeki “Penelope İmgesi” mekâna cinsiyet eksenli bakışa çarpıcı bir örnektir. Buna göre, Penelope, erkeği dünyanın öbür ucuna gidip maceralar yaşarken örgü öreerek ve geceleri de bu örgüyü sökerek evi bekleyen bir kadındır (Bora, 2009: 65). Bu çalışmada, ırmak imajını içeren türkülere mekânsal cinsiyet (mekânın cinsiyeti) bağlamında yaklaşılarak bu mekânların kadınlar açısından algısal yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Carney yöntemiyle coğrafi mekân ve türkü ilişkisi beş farklı yönüyle ele alınır (Uğur, 2015: 3). Bunlar; coğrafi konum, bölgeler, yerlilik duygusu, yayılım (hareket) ve insan-çevre etkileşimidir (Carney, 1999:3-29). Edebi eserlerde tema olarak mekânın işlenmesi “coğrafi merkezli okuma” (geolitteeriaree) olarak tanımlanmaktadır (Akpınar, 2012:255). Jeolojik ve iklimsel şartlar nedeniyle coğrafya kültür üzerinde belirleyici etkilere sahiptir. Coğrafi şartlar toplumsal cinsiyet rol dağılımlarında da belirleyicidir. Bu bağlamda çalışmamızda, ırmak imajını içeren türkülerdeki insan çevre etkileşiminin cinsiyet rolleri üzerindeki tesirleri yorumlanmıştır.

1. Türkü İncelemeleri

Bu araştırma kapsamında TRT Repertuarında yer alan 5259 adet türkü incelenmiş, bunların 104 tanesinde “ırmak” sözcüğünün bir mekân adı olarak yer aldığı görülmüştür. 19 türküde “nehir” 480 türküde ise “dere” sözcüğü geçmektedir. Açıkça ırmağın isminin geçtiği türkülerden dört tanesinde “Arda Nehri”², yirmi tanesinde “Kızılırmak”³, yirmi bir

² Arda Boylarında Kırmızı Erik, Repertuar No: 1826, Rumeli Yöresi; Arda Boylarında Ben Kendim Gittim, Repertuar No: 2090, Rumeli (Kırcaali) Yöresi; Arda’ya Suya Varma: Repertuar No: 3104, Rumeli (Deliorman) Yöresi; Arda Boyuna Kara Mustafa, Repertuar No: 5081, Rumeli (Kırcaali) Yöresi

³ Allah Allah Dedik Ata Bindirdik, Repertuar No: 1893, Amasya Yöresi; Allah Allah Dedük Ata Bündürdük, Repertuar No:2766, Samsun Yöresi; Bahar Gelir Gudurursun Kızılırmak, Repertuar No: 4277, Sivas Yöresi; Başucumda Altı Patlar, Repertuar No: 4633, Adana Yöresi; Bu Yıl Bu Dağların Karı Erimez, Repertuar No:

tanesinde “Fırat Nehri”⁴ mekân olarak bulunmaktadır. “Dicle Nehri”⁵ on iki adet türküde, “Meriç Nehri”⁶ üç adet türküde bulunur. Bunlar; nehre kıyısı olan yörelerde söylenegelen türkülerdir. Bu türküler Trakya, Rumeli, Edirne, Amasya, Sivas, Samsun, Kırşehir, Muğla, Nevşehir, Niğde, Erzincan, Malatya, Elâzığ, Şanlıurfa yörelerine aittirler.

İncelenen türkülerde kimi zaman çevresel kimi zamansa algısal mekân olarak ırmaklar yer almaktadır. Algısal mekân olarak ırmağın yer aldığı türkülerde ırmak, dört temel biçimde kadın mekânı olarak görülür. Bunlardan birincisi bir sosyalleşme mekânı olarak ırmaktır. Örneğin:

Biz de üç gızıldık (gız abam) gelirdik ırmaktan

Altın da yüzüğüm gaydı da düştü barmaktan (aman aman)

Gönül de osanır mı (gız abam) güzeli sevmekten (Repertuar No: 1261; Afyon/Emirdağ yöresi)

-
- 1562, Sivas Yöresi; Bundan Sonra Ben O Yare Küskünüm, Repertuar No: 2915, Sivas Yöresi; Geldim Ekecik Dağı Sana, Repertuar No: 3384, Kırşehir Yöresi; Gemiciler Kalkalım, Repertuar No: 527, Trabzon Yöresi; Kızılırmak Oba Yola Çıktı (Kızılırmak Çeşitlemesi), Repertuar No:5116, Muğla Yöresi; Kızılırmak Parça Parça Olaydın, Repertuar No: 2412, Nevşehir Yöresi; Köprüye Varınca Köprü Yıkıldı, Repertuar No: 428, Sivas Yöresi; Aşağıdan Kalktı Bir Akça Geyik, Repertuar No: 41, Kırşehir Yöresi; Bahar Gelir Boz Bulanık Akarsın, Repertuar No: 875, Kırşehir Yöresi; Kızılırmak Edirafın Dağ Mıdır, Repertuar No: 289, Kırşehir Yöresi; Kızılırmak Kan Ağlıyor Yasından, Repertuar No: 1054, Niğde Yöresi; Çok Susadım Bir Yudum Su Versene, Repertuar No: 169, Sivas Yöresi; Elif Allah Beytullah'ın Yolundan, Repertuar No: 1171, Sivas Yöresi; Ey Benim Divane Gönüm, Repertuar No:40; Gelip Kesik Başın Carına Yeten (Car Sende Kaldı), Repertuar No: 668, Sivas Yöresi; Hasret Dolu Gönül Tasım (Canımın İçi Sivas'ım), Repertuar No: 669, Sivas Yöresi
- ⁴ Eğin Dedikleri Küçük Bir Şehir, Repertuar No: 2985, Erzincan Yöresi; Eğin'in Altından Akan Fırat'tır, Repertuar No: 2984, Erzincan Yöresi; Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar, Repertuar No: 3630, Malatya Yöresi; Fırat Kenarının İnce Dumani, Repertuar No: 2387, Şanlıurfa Yöresi; Halimi Arz ettim Dağlara Daşa, Repertuar No: 1555, Çorum Yöresi; Pınar Seni Neydip Neydip Netmeli, Repertuar No: 2825, Malatya Yöresi; Şu Fırat'ın Suyu Akar Serindir, Repertuar No: 3898, Elâzığ Yöresi; Eğin'in Altından Akan Fırat'tır, Repertuar No: 976, Erzincan Yöresi; Karşıda Fırat Gördüm, Repertuar No: 1047, Şanlıurfa Yöresi; Keşiş Dağı Derler Havası Serin, Repertuar No: 284, Erzincan Yöresi; Muradı Böyle Akar Gider Muradı Böyle Acem Hoyratı, 308, Şanlıurfa Yöresi; Yeşil Kurbağalar Öter Göllerde, Repertuar No: 392, Erzincan Yöresi; Yine Havalandı Göğnümün Guşu, Repertuar No: 928, Malatya Yöresi; Yine Kismetimi Kaldırdı Felek, Repertuar No: 747, Malatya Yöresi; Çıkayım Dağlarına Can Erzincan, Repertuar No: 150, Erzincan Yöresi; Çok İl Gezdim Bulamadım Harput'um, Repertuar No: 684; Dinlesin Yarenler Methin Edeyim Canım Gözüm Elâzığ, Repertuar No: 685; Elaziz Aziz Şehir Suları Leziz Şehir, Repertuar No: 687; Munzur Dağı Keşiş Dağı Erzincan'ım, Repertuar No: 1241, Diyarbakır, Yöresi; Şu Dağlara Yağan Karlar Eridi, Repertuar No: 930; Vadem Doldu Neyleyim, Repertuar No: 938
- ⁵ Diyarbekir Ocaktır (Şatt: Büyük nehir, Dicle yerine kullanılmış), Repertuar No: 1680, Sivas; Diyarbekir Şad Akar (Şatt: Büyük nehir, Dicle yerine kullanılmış), Repertuar No: 559, Diyarbakır; Hani Davulunuz (Bir Mumdur İki Mumdur) (Eysel; Dicle Kıyısındaki Bahçelik Semt), Repertuar No: 3725, Diyarbakır ; Kırklar Dağının Düzü, Repertuar No: 2374, Diyarbakır; Oy Süsen Süsen Oy, Repertuar No: 780, Siirt; Çok İl Gezdim Bulamadım Harput'um, Repertuar No: 684, Diyarbekir Bedende, Repertuar No: 537, Diyarbakır, Elazizli Can Güzel, Repertuar No: 1229, Diyarbakır, Vadem Doldu Neyleyim, Repertuar No: 938
- ⁶ Edirne'nin Ardi Bayler, Repertuar No: 620, Edirne; Edirne'nin Ardında Sünbüllü Bağlar, Repertuar No: 1840, Edirne; Sevdğim İki Gözüm Ba Buba, Repertuar No:535, Trakya

Bu türküde ırmak kenarı, kızların sosyal hayata dâhil olabildikleri bir kamusal alan niteliğindedir. Burada ırmak sonsuza açılan, geniş bir mekândır.

İkincisi, çalışma mekânı olarak ırmaktır. Örneğin;

“Süpürgesin yolmuş gelir ırmaktan

Bir entari geymiş altı parmaktan

Yüzükler görünmez keki parmaktan

Akan sular gel eylenin eylenin

Coşkun çaylar dur eylenin eylenin” (Repertuar No: 301; Sivas yöresi)

Türkünün sözlerinden, süpürge otu toplamanın ırmakta yapılan işlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Türküde bu işi tamamlayıp ırmaktan dönmekte olan bir kadın tasvir edilmektedir. Burada da ırmak; açık, geniş bir mekândır.

Üçüncüsü buluşma mekânı olarak ırmaktır. Örneğin;

İndim dere ırmağa (hoy nanay da cilveloy nanay da)

Zeytin dalı kırmağa (hoy nanay da cilveloy nanay da)

Geldim seni almağa (hoy nanay da cilveloy nanay da)

Başladın ağlamağa (hoy nanay da cilveloy nanay da)

Bağlantı:

Naydı naydı nanayı da hoy nanayı da

Cilveloy nanayı da

Pınar başı pıtırak (hoy nanay da cilveloy nanay da)

Gel burada oturak (hoy nanay da cilveloy nanay da)

Bir sen söyle bir de ben (hoy nanay da cilveloy nanay da)

Bu sevdadan kurtulak (hoy nanay da cilveloy nanay da) (Repertuar No: 1109; Artvin yöresi)

Bu türküde erkek kadınla buluşmak istiyor ve onu dere/ırmak kenarına çağırıyor. Pınar başında oturup söyleşmek istediğini, bu şekilde aşklarını dile getirebileceklerini ve aşk acısından kurtulabileceklerini anlatıyor. Bu örnekte de görüldüğü üzere buluşma mekânı olarak ırmaklar hem kadın hem de erkek için algısal olarak sonsuza açılan, açık ve geniş mekânlardır.

Dördüncüsü ise ölüme giden yol olarak ırmaktır. Örneğin;

“Ey martin getir şu gartalı vuralım

Dalgıç getir şu gelini bulalım

Biz gelinsiz nasıl köye varalım

N'ettin kızılırmak zilha gelini” (Repertuar no: 1893)

Bu türkü, ırmakta boğularak hayatını kaybeden Zeliha gelinin ardından yakılan bir ağıttır. Gelin alayı köyden alıp yeni yuvasına götürmekte oldukları gelinin ırmağa düşmesi üzerine çaresiz kalmışlar, gelini almadan köye nasıl gideceklerini bilememişlerdir. Bu noktada isyanlarını ırmağa yöneltmişler ve “N'ettin Kızılırmak Zilha gelini” diye ırmağa seslenmişlerdir. Bu durumda ırmak, kapalı, dar ve labirentleşen bir mekâna dönüşür.

İrmakta hayatını kaybetme motifi türkülerde üç farklı biçimde görülmektedir. Bunlardan birincisi, bir kaza sonucu ırmakta boğulmadır. İkincisi bir cinayet yöntemi olarak ırmağa atılıp boğulma ya da bir cinayete kurban giden kişinin cesedinin ırmağa atılmasıdır. Üçüncüsü ise acıların katlanılmaz bir hal alması ve çaresiz hissetme nedeniyle kişinin kendi kararıyla ırmağa atlayıp intihar etmesidir.

Kaza sonucu ırmakta ölme motifine “Fırat Ağıtı” örnek verilebilir. Hikâyeye göre, Korucuk köyünde Nazlı adlı bir gelin Fırat'a su almaya inerken ayağı kayar ve suya kapılarak kaybolur. Kömürhan'a kadar ararlar, günler sonra cesedi bulunur (İpek, 2022:4). Türkünün sözlerinde şu ifadeler geçer:

Şu Fırat'ın suyu akar serindir

(oy ölem ölem derdo ölem)

Yarimi götürdü (anam) kanlı zalimdir

Daha gün görmemiş taze gelindir

Söyletmeyin beni (anam) yaram derindir

Kömürhan köprüsü Harput'a bakar

(oy ölem ölem derdo ölem)

Körolası (zalım) Fırat ocaklar yıkar

Ahbaplarım gelmiş ağıtlar yakar

Söyletmeyin beni (anam) yaram derindir (Repertuar No: 3898, Elâzığ Yöresi)

Cinayete kurban giderek ırmağa atılma motifinin bulunduğu türkülerde “Selver Kız Ağıtı” örnek gösterilebilir. Bu türküde Kahramanmaraş'ın Zeytinbeli köyünden tarım işçiliği yapmak üzere Osmaniye'nin Hemite köyüne gelen bir ailenin yaşadıkları anlatılır. Ailenin genç kızı Selver köyden bir gence âşık olur. Bu durumu öğrenen yengesi olanları eşine anlatır. Bu durum Selver'in abisi için kabul edilebilir değildir. Abisi, Selver'i gezme bahanesiyle kandırarak Ceyhan ırmağının kenarına götürür. Kardeşini üç kurşunla

öldürür ve cesedini bir torbaya koyarak Ceyhan ırmağına atar. Bu olay üzerine Elif garının söylediği ağıtta şu ifadeler geçer:

“Oyalı kefiye başında

Kurşun yarası döşünde

Öldürüp suya atmışlar

Araplı'nın üst başında” (Karakaş, 2011:511-513)

İntihar mekânı olarak ırmağın seçilmesine Kırşehirli Zeynep gelin için söylenmiş ağıt örnek verilebilir. Toklumen köyü, Kırşehir merkeze bağlıdır. Bu köyde yaşayan Zeynep Akdağ, Rıza Aydın ile evlenerek üvey kaynananın yanına gelin gider. Zeynep'in kocası 1953- 1954 yıllarında, Erzurum'a askere gider. Eşi askerde olan Zeynep, kendisine kötü davranan kaynanası ile geçinemez ve ağabeyinin evine sığınır. Anası ve ağabeyi Zeynep'in kararını desteklemezler ve onun kayınbabasının evine geri dönmesi gerektiğini söylerler. Zeynep, üvey kaynanasının yanına dönmeyi istemez. Artık büyüdüğü ev de gelin gittiği ev de onun için yaşanılmaz mekânlara dönüşmüştür. Bu psikolojik baskıya dayanamayan Zeynep, iki yaşındaki kızı Hacer'i sırtına bağlar ve çocuğuyla birlikte kendisini Kızılırmak'ın azgın sularına bırakarak hayatını sonlandırır (Altınok, 2003:389-390). Bu olay üzerine Aşık Seyfullah'ın oğlu Kani Değirmenci şu ağıtı yakar:

Son bakışım oldu Toklumen'in köyüne

Ağlayarak indim ırmak gıyına

Kan gibi akıyo da baktım suyuna

Ağla anam gaderime yazıma

Hem canıma gyıdım sebep oy oy hem de guzuma

İçme anam içme ırmağın suyun

Hiç dönüp dolaşma kenarın gıyın

Kurban bile olmaz guzulu goyun

Ağla anam kaderime yazıma

Hem canıma kıydım hem de guzuma

Attım kendimi de yohuya çıktım

Şu fani dünyaya bir dane baktım

Canımdan osandım dünyamdan bezdim

Ağla anam gaderime yazıma

Hem canıma gyıdım sebep oy oy hem de guzuma (Repertuar No: 535, Kırşehir Yöresi)

Bu türküde de ifade edildiği üzere kadınlar, içinden çıkamadıkları, çaresiz hissettikleri kimi durumlarda ve psikolojik buhranlarla baş edemedikleri kimi zamanlarda intihar yolunu tercih etmişlerdir. Mekân olarak ırmağın yer aldığı türkülerin bir kısmında tipik olarak bu durum görülmektedir. İrmak bu türkülerde, intihar eyleminin gerçekleşme mekânıdır. Bu durum esasında sadece türkülerde işlenmemiştir. Dünyanın diğer halklarında da bu yolu seçen kadınların hikâyeleri halk şarkılarında dile getirilmiştir. Örneğin, bir Macar baladında askerler tarafından kaçırılan genç kadın “Olmaktansa/ Askerlerin esiri/ Olurum/ Kurbağaların öğle yemeği” diyerek kendisini Tisza Irmağına atar (Mirzaoğlu, 2011). Bu çalışmada “Arda Boylarında Kırmızı Erik”, “Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar” ve “Ayşe’min Yeşil Sandığı” türküleri mekânsal cinsiyet analizi yoluyla incelenmiş ve türkülerde dile gelen kadınların intiharı seçmeleri ve bunu ırmağa atlamak yoluyla yapmaları durumu sosyokültürel ve sosyopsikolojik nedenleri ekseninde halkbilimsel bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

İntihar eylemi; felsefe, psikoloji ve sosyoloji disiplinlerince ele alınmış olup insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Pythagoras intiharı, tanrısal yetkiye karşı gelme ve evrendeki düzeni bozma amaçlı kişisel bir girişim olarak nitelendirir (Karakaya, 2018:341). Platon ise intiharı siyasi otoriteye karşı işlenen bir vatandaşlık suçu olarak niteler (Şen, 2008:10). Rönesans dönemi düşünürlerinden Robert Burton, bireyi intihara sürükleyen en önemli nedenin melankoli olduğunu ileri sürer. Ona göre melankoli, umutsuzluğu kişide mizacı haline getirir. Bu mizaca sahip kişi, çevresel faktörlerin etkisine daha açık hale gelir. Çevre olumsuz bir etkiye sahipse kişinin buna direnmesi zorlaşır. Hayat çekilmez bir hal aldığıda intihar eder. Zira umutsuzluğu mizacına taşıyan kişiler ancak öldüklerinde rahata ererler (Sümer, 2015:110). Aydınlanma çağı düşünürü Montesquieu; intiharın doğaya, topluma ve tanrıya karşı bir suç olmadığını iddia eder. Ona göre toplum karşılıklı çıkar üzerine kurulmuştur. Kişi, çıkar elde edemediği ve kendisine sunulan hayatı lütf olarak görmekten vazgeçtiği yerde intihar edebilir (Vural, 2021:12). Albert Camus’a göre intihar, insanın içindekilerinin bir ifadesidir; yaşanılan hayatın ağır geldiğini belirtmektir. Yaşamak için çabalamanın gereksiz olduğunu söylemektir. (Camus, 2010:15-17)

Sigmund Freud (2019), intihar eylemini psikanalitik yaklaşımla açıklar. Buna göre bireyde iki içgüdü vardır. Bunlar; yaşama içgüdüğü “Eros” ve yok etme içgüdüğü “Thanatos”tur. Yok etme içgüdüğü canlı olan ne varsa yok etmeyi amaçlar. İntihar, insanın öldürme içgüdüğüne kendine yönlendirmesidir. İntiharın bir diğer nedeni ise anksiyetedir. Anksiyete, insanın karşı karşıya kaldığı bir tehlike karşısında yaşadığı iç çatışmadır. Bireyin yaşadığı bu iç çatışma onu intihara yönlendirebilir. Edwin Shneidman⁷ kendi adıyla anılan “Shneidman İntihar Kuramı”nı geliştirir. Bu kurama göre birey, dayanılmaz acılar yaşadığında bu acılara son vermek arzusuyla intihar eder. Acı çeken birey ilk olarak bu acıdan nasıl kurtulacağına odaklanır. Kendini terkedilmiş ve reddedilmiş hisseder ve yalnızlığa sürüklenir. Bu süreçte birey için tüm bunların dışına

⁷ Edwin Shneidman’ın konuyla ilgili eserleri: İntihar İpuçları (Norman Farberow ile birlikte) (1957), İntihar Psikolojisi: Bir Klinisyenin Değerlendirme ve Tedavi Rehberi (Farberow ve Robert E. Litman ile birlikte) (1970), İntihar Düşünceleri ve Yansımaları, 1960–1980 (1981), İntiharın Tanımı (1985), İntihar Zihni (1998), İntihara Meyilli Bir Zihnin Otopsis (2004)

çıkabilmenin tek yolu yok oluşturun. Bireyi intihara iten işte bu duygudur. Bilinçaltında kaldıramayacağı ölçüde büyük bir öfke barındıran birey, buna ek olarak suçlu veya melankolik hissettiğinde bu durumdan kurtulma çabasıyla intihara yönelir. Aşağılanma, suçluluk, utanç gibi duygular da öfke gibi bilinçaltında bulunup bireyi intihara sürükleyen duygulardır (Leenaars, 2010:7).

Erich Fromm, intiharın odak noktasında kişisel ve sosyal güdülerin bulunduğunu düşünür. Hayatı renklendiren ve anlamlı kılan aşk, kıskançlık, özgürlük, dayanışma ve hırs gibi güdüler ve din, mitoloji, güzel sanatlar ve sahne sanatları bireyleri yaşama bağlar. Fromm'un teorisine göre birey bu güdüler ve tutkular için hayatını riske atar ve bu tutkulara ulaşamadığında intihar eder. Bunun yanında, bireyselleşme evresindeki çarpıklıktan kaynaklanan yalnızlık duygusu intiharın bir diğer sebebidir. İntihara giden süreç kişinin dış dünya ile iletişiminin ilk aşaması olan yakın aile efradı ile bağının kopmasıyla başlar (Sümer, 2015:10). Søren Kierkegaard (2010:78-79), ortaya koyduğu umutsuzluk kuramı ile umutsuzluk üzerinden gerçekleşebilecek intiharları tanımlar. Kuramın temelinde bireyin benlik algısı vardır. Kierkegaard'e göre bireyin benliğini umutsuzluk hissi kapladığında intihar etme olasılığı artar. Durkheim (2021:6), intiharın toplumsal etkenler nedeniyle gerçekleşen bir olgu olduğu görüşündedir. Ona göre, bireysel görünen intihar eylemlerinde bile toplumsal etkenler söz konusudur. İntihar eylemleri toplumsal/sosyal etkenler ve toplumun yaşadığı kökten toplumsal dönüşümler ile orantılıdır. Bu etkenler dikkate alınmadan intihar olgusu açıklanamaz. Bireyin mensubu olduğu toplumla bütünleşmemesi intihara sürükleyen bir nedendir. Karşılaştığı sorunlarla başa çıkmada yalnız kalan birey onu yalnızlaştıran faktörlerin topluma hâkim olduğu durumlarda intiharı seçer.

Bu bağlamda; Rumeli'den, Orta Anadolu'dan ve Güneydoğu Anadolu'dan seçilen intihar temalı türküler, intihar mekânı olarak ırmağın seçilmesi ve kadın intiharının söz konusu olması yönleriyle incelenmiştir:

1.1. “Arda Boylarında Kırmızı Erik” Türkü İncelemesi İncelemesi

Resim 1: Arda Nehri⁸

Resim 2: Arda Nehri Harita⁹

Bulgaristan'ın Rodlop Dağları'nda 1455 metre yükseklikte doğan Arda Nehri, Yunanistan'dan Türkiye'ye geçer ve Edirne'nin batısında Meriç Nehri'ne karışır. Yaklaşık

⁸ <https://www.iskenderun.org/en-fazla-su-arda-nehrende> , (Erişim Tarihi: 25.12.2023)

⁹ 35658 (dergipark.org.tr) Tombul, F. (2014). Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Meriç Havzasında Su Yönetimi. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi A-Uygulamalı Bilimler ve Mühendislik*, 2, 147-155.

290 km uzunluğundadır ve Bulgaristan ve Yunanistan'da toplam 5.795 km²'lik bir havza alanı oluşturur. Edirne'nin batısındadır. (Tombul, 2014:149) Arda Nehri, Rumeli yöresi içerisinde. Rumeli, 500 seneden fazla Osmanlı yönetiminde kalmış ve Türk kültürüyle harmanlanmış bir bölgedir. Türklerin Orta Asya'dan gelip Balkanlara yerleşmesi, Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetinin de öncesinde gerçekleşmiştir. 13. yüzyıla kadar bölgeye göç eden Müslümün-Türk halklar, Anadolu-İslam kültürünü, sanatını, geleneğini ve folklorunu buraya taşımışlardır. 15. yüzyıldan itibaren Balkanlar tamamen Türk hâkimiyetine girmiştir. Türklerin bölgedeki mutlak hâkimiyeti 19. yüzyıla kadar sürmüştür. (Kaçar, 2008:218)

Rumeli türküleri, bölgedeki halkın tarihine ve kültürüne tanıklık eden; halkın yaşadığı sevinçleri ve acıları zamanın ötesine taşıyan folklor ürünleridir. Bunlardan "Arda Boylarında Kırmızı Erik" türküsü, kadınların çaresiz hissettiklerinde kendilerine bir yol olarak gördükleri ırmağa atlayarak hayatına son verme motifine tipik bir örnek olmasıyla bu çalışmada incelenmiştir.

Türkünün metni:

Arda boylarında kırmızı erik

Halime'nin ardında on yedi belik

Bağlantı :

Ah anneciğim ah anneğim yaktın ya beni

Bu genç yaşta denizlere attın ya beni

Aliverin feracemi anneğim diksin

O kıymatlı ismail'e kendisi gitsin

Bağlantı

Arda boylarına ben kendim gittim

Dalgalar vurdukça can teslim ettim

Bağlantı (Reperuar No: 1826, Rumeli Yöresi)

Bu türkü, 21 Haziran 1968 tarihinde Serpil Kaya ve Nihat Kaya tarafından Çanakkale'ye bağlı Boynan köyünün kadınlarından derlenmiştir. Nihat Kaya tarafından notaya alınmıştır¹⁰.

Diğer bir varyantta türkü metni şu şekildedir:

Arda boylarına ben kendim gittim

Dalgalar vurdukça can teslim ettim

¹⁰ Arda Boylarında Kırmızı Erik - Türkü Notası (turkuler.com) (Erişim Tarihi: 03.01.2024)

Bağlantı:

Uyu uyan Erceb'im ben gidiyorum

Şavuklu dünyayı terk ediyorum

Arda boylarında kandiller yanar

Kandiller şavgına şahinler oynar

Bağlantı

Arda boylarında sarı karınca

Nerelere varım sabah olunca

Bağlantı (Reperuar No: 2090, Rumeli Yöresi)

Türkünün bu varyantı 28.09.1982 tarihinde Rüstem Avcı tarafından Kırcaali ilçesinden derlenmiştir. Kaynak kişi Aynur Aydın Çakır'dır. Rüstem Avcı tarafından notaya alınmıştır¹¹.

Türkünün başka bir varyantında metin şu şekildedir:

Arda boylarında ben kendim gittim

Kendimi atmaya çok hesap ettim

Arda kenarına düşünüp gittim

Dalgalar vurdukça can telef ettim

Uyu uyan Ercebim senin olayım

Dalgalar üstünde gelin olayım. (Erdi, 2008:20-21)

Arda Boyları türküsünde anlatılan olayların Tekirdağ'ın Kayı köyünde yaşandığı rivayet edilir. Hikâyeye göre köydeki Halime adlı genç bir kız aynı köyden Recep adlı bir delikanlıya âşıktır. Recep de Halime'yi sevmektedir. Ailesiyle birlikte kızı istemeye gelir ancak kızın ailesi genç kızı Recep'e vermeye razı olmaz. Annesi genç kızı aynı köyden İsmail adlı başka bir gençle evlendirmek ister. Genç kız bunun olmaması için ne kadar dirense de nafile; düğün hazırlıkları başlar, kına gecesi gelir ve geline kına yakılır. Ancak genç kız evlenmemekte kararlıdır. Bu evliliği istemeyen genç kız düğünün olacağı gün sabaha karşı herkes uykuda iken kendisini Arda nehrine atarak canına kıyar (Mirzaoğlu, 2010:152).

Başka bir anlatımda yine birbirine kavuşamayan iki aşığın trajik hikâyesi söz konusudur. Bu anlatıma göre olaylar 1900'lü yılların başında Arda nehri yakınlarında bir köyde geçer. Recep ve Selime bu köyde yaşayan birbirine âşık iki gençtir. Recep fakir bir ailedendir ve başlık parası verecek durumları yoktur. Selime'nin babası kızını zenginliğiyle ünlü Kara Durhan ile evlendirme niyetindedir. Sözler kesilir düğün alayı kurulur. Selime ise aşkına

¹¹ Arda Boylarına Ben Kendim Gittim - Türkü Notası (turkuler.com) (Erişim Tarihi: 03.01.2024)

sadıktır. Recep'ten başkasına varmamakta kararlıdır. Selime düğün arifesinde Recep'e gider ve beni bırakma, al beni diye adeta ona yalvarır. Ancak Recep Kara Durhan'a karşı duracak güçte değildir. Geleneklere boyun eğmekten başka çaresi yoktur. Sözü kesilmiş kızı alamam der ve Selime'yi reddeder. Selime artık yıkık, yalnız ve çaresizdir. Sevdiğine kavuşamamak bir dert iken bir de sevmediği biriyle evliliğe zorlanmak derdini ikiye katlar. Duygularıyla baş edemez olunca çözümünü Arda nehrinin coşkun sularına atlamakta bulur. İntihar onun için tek çözümdür (Erdi, 2008:20-21).

Kadınların intihar mekânı olarak ırmağı seçmesi gelişigüzel bir davranış değildir. Bu davranışın kökenini mitolojide aramak mümkündür. Irmağın maddesi sudur. Su, Thales, Anaximender gibi filozoflarca evrenin temel maddesi kabul edilir. Evrensel mitolojide su ruhu kutsal kabul edilir Su evrenin yaratılış anından itibaren temel bir güçtür. Radloff'un Altaylardan derlediği yaratılış mitlerinin birinde, başlangıçta sadece su vardır. Tanrı ve insan suyun üstünde uçar. Su her şeyin başı ve anası konumundadır. Pınar gibi su kaynakları yeraltı ruhlarının yeryüzüne çıkış yerleridir. Türk Mitolojisinin erken dönemlerinde orman kültü, toprak ana anlayışı, mukaddes yer ve sular (ıduk yir sub) vardır (Güngör, 2000:163). Yer-su bütün olarak bir iyedir. Onlara verilen isimler sadece coğrafi bir adlandırma değildir, bu adlar o yerlerin koruyucuları/sahiplerini gösterir. Orman, göl, dağ, tepe, pınar, ağaç.. yer-su'dur. Canlı nesnelere. Bunlar konuşur, evlenir, çocuk sahibi olurlar: Altay Dağları, Abakan, Kem (Yenisey), Sütgöl Irmak... Ruh bizzat dağdır, dağ bizzat göldür. Şamanistlerin bu inançları, çok eski ilkel animizm devrinin hatıralarını yaşatır (Çobanoğlu, 2011:45).

Su, Türklerde bir kùltürdür. Dede Korkut Hikâyelerinde, çocuğı olmayan hanımların kuru çaylara sücü (alkollü içki) dökmeleri su kùltüyle ilişkilidir. Yola çıkanın ardından su dökme, su falı gibi uygulamalar su kùltünün izleridir. Halk kùltüründe, lohusa kadınlara musallat olan albastıların saklandığı yerler arasında su kıyıları ve su kaynakları vardır. Halk inanışında, pek çok çeşme, pınar, kuyu ve kaynak sahipli ve tekin olmayan yerler olarak kabul edilir. Pek çok su da kutsal ve şifalı kabul edilir. Su, temel bir arındırıcıdır. Kendisine büyü yapılanlar, akarsuyun üzerinden geçerlerse büyü bozular. Suyu tükürmek, suyu kirletmek uygun görülmez (Çobanoğlu, 2001:49).

Su; modern şiirde, klasik şiirde ve halk şiirinde çeşitli görünümüleriyle ve insana kurulan bağıyla işlenmiştir. Modern şiirde Necip Fazıl Kısakürek'in "Sakarya Türküsü" Klasik şiirde Fuzuli'nin "Su Kasidesi" suyu mekânsal yönüyle konu edinen şiirlere örnek gösterilebilir. Halk şiirinde insan ile su arasında kurulan bağı ise Karacaoğlan'dan şu dörtlülle örneklendirebiliriz:

Karac'oğlan der de yanıp alışsam

Akıp giden şu sulara karışsam

Yok başına gelmiş varıp danışsam

Felek beni nazlı yardan ayırdı (Sakaoğlu, 2004:418)

Suyun akmakta olan hali ırmaklardır. Bu akış süreklilik bildirmesiyle geçmiş ile gelecek arasında bağ kuran sonu gelmeyen bir şimdilik zamanına işaret eder. İnsanın zaman içindeki yolculuğu da geleceğe doğru akıp gitmektedir. Irmaklar, önüne çıkan dağlar ve uçurumlar gibi engelleri aşarak akmaya devam eder(Ak, 2012:212). Bu yönüyle ırmaklar insanın evrendeki seyriyle özdeşdir. Irmak da insan da akıp giden zaman içinde bütün engellemelere karşın kendi öz gerçeklikleriyle akışta olmayı sürdürürler.

“Arda Boylarında Kırmızı Erik” türküsünde mekân Arda Nehri kıyılarıdır. Türküde hikâyesi anlatılan kişi ise bir kadındır. Gündelik yaşamda kadın için kamuya açılma, çalışma ya da sosyalleşme yeri olan, genişleyen ve açık bir mekân niteliğindeki ırmak kıyısı, kadının kendini umutsuz, çaresiz hissettiği anda sığındığı yer olur aynı zamanda. Ancak bu sığınış aslında yok oluştur. Bu noktada ırmak artık algısal olarak kapalı ve labirentleşen bir mekâna dönüşür. Bu türkü metninde söyleyici olan Halime, Arda nehrine bilinçli olarak, düşünerek ve kendi kararıyla gittiğini vurgular. Onu sevdiğine vermeyen annesi ile çatışma halindedir. Halime, annesine boyun eğmez; o kıymetli İsmail’e sen kendin var diyerek ona meydan okur. Sevdiği Recep ise onu almaz yarı yolda bırakır. Bu Halime’de büyük bir hayal kırıklığı yaratır. Halime artık yalnızdır, çaresizdir ve umutsuzdur. Yokluğa karışmak onun için tek çıkış yoludur. Yokluğa karıştığı yer ırmağın coşkun dalgaları, derin sularıdır. Iрмаğın akışıyla boyut değiştirirken gerçek kimliğinden sıyrılarak mitik bir kişiliğe bürünür.

1.2. “Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar” Türkü İncelemesi

Resim 3: Fırat Nehri¹²

Resim 4: Fırat ve Dicle Nehri Harita¹³

Güneybatı Asya'nın ve Türkiye'nin en geniş drenaj sahasına sahip olan Fırat Nehri, Doğu Anadolu'da üç bin metre yükseltiden doğar. Irmak, Ağrı Diyadin'den kaynağını alan Murat ve Erzurum Dumludağ'dan kaynağını alan Karasu ana kolları ve onlarca yan koldan beslenir. Murat Nehri, Ağrı Dağı eteklerinden doğup, güneybatıya doğru yaklaşık 500 km akar ve Keban Barajı'nın 10 km kuzeyinde Elâzığ il sınırında Karasu Nehri ile birleşerek Fırat nehrini oluşturur (Yıldırım, 2006:33). Irmak; Erzincan, Sivas, Tunceli, Elâzığ, Malatya, Diyarbakır, Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa illerine sınır çizerek Suriye ve Irak topraklarına uzanır. Irak sınırları içerisinde Dicle nehri ile birleşerek Şattü'l Arab'ı oluşturur ve Basra Körfezine dökülür.

¹² <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/firat-nehri-3-ulkeye-hayat-veriyor/1228871> (Erişim Tarihi: 25.12.2023)

¹³ Fırat-Dicle.png (507×513) (wikimedia.org) (Erişim Tarihi: 25.12.2023)

Fırat Nehri, ırmağın içinden geçtiği ve ırmağa kıyısı olan yaşam alanlarının pek çoğunda halkın ürettiği türkülerde mekân olmuştur. Bu türkülerden biri de “Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar” türküsüdür.

Türkü metni:

Fırat kenarında yüzen kayıklar
(Ölem kayıklar n'edem kayıklar)
Anam ağlar bacım beni sayıklar
(Ölem sayıklar n'dem sayıklar)
Başına toplanmış bağı yanıklar
(Ölem yanıklar n'edem yanıklar)

Bağlantı:

N'ettim size verin benim yarimi n'edem yârimi
N'ettim size beni yare götürün n'edem götürün

Elbisem duvarda asılı kaldı
(Ölem vay kaldı n'edem vay kaldı)
Çeyizim sandıkta basılı kaldı
(Ölem vay kaldı n'edem vay kaldı)
O yar benim ile küsülü kaldı
(Ölem vay kaldı n'edem vay kaldı)

Bağlantı (Reperuar No: 3630, Malatya Yöresi)

Bu türkü, Mustafa Özgül tarafından 1958 yılında derlenmiştir. Kaynak kişi Kemal Çığrık'tır.

Türkünün diğer varyantında sözler şöyledir:

Dere yüzünde dönen kayıklar
Anam ağlar babam beni sayıklar
Başıma toplanmış bağı yanıklar
Nettim size beni yâre götürün
Sen benim kuzumsun ezel ezelden
Sen geziyken ben sakındım nazardan
Allah'ını seversen doğrul mezerden

Kuzum sen doğrul ki ben gireyim yerine

Gide gide gavur eli yurd olur

Sinek uşer yaralarım kurdolur

Öleneçe Murat (Fırat) bana derdolur

Ölem Abdulkadir gadan alırım

Görünüyü Korucuk'un çalıısı

Sen miyidin talebenin birisi

.....

Ölem Abdulkadir gadan alırım. (Özkan, 1978)

Bir diğher varyantta ise Şu Şekildedir:

Fırat kenarında yüzer kayıklar (ölem)

Anam ağlar bacım seni sayıklar (oy)

Başıma toplanmış bağrı yanıklar (anam)

Nettim size verin benim yarimi (ölem)

Fırat kenarında esvap yumuşlar (ölem)

Yuyup yuyup gül dalına koymuşlar (ölem)

Sevmediğim yare sevdi demişler (ölem)

Nettin size verin benim yarimi (ölem)

Elbisem duvarda asılı kaldı (ölem)

Kitabım bavulda basılı kaldı (ölem)

O yar benim ile küsülü kaldı (ölem)

Nettin size verin benim yarımı (ölem) (Tezcan, 1966)

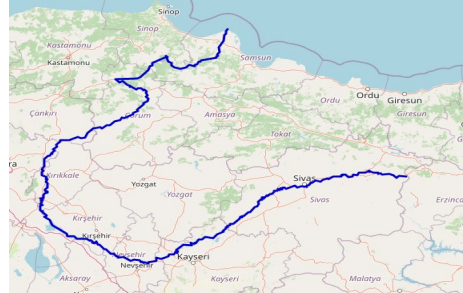
Türküde anlatılan olaylar, Elâzığ-Malatya arasında Fırat nehrine kıyısı olan bir köyde geçer. Köydeki bir ailenin İstanbul'da yüksek tahsil yapan bir oğulları vardır. Bu oğlanı köyün çok güzel kızlarından biriyle nişanlarlar. Fakat nişan oğlanın yokluğunda onun haberi olmadan yapılıır. Delikanlı bu durumu köye gelince öğrenir. Kızı beğenmez ve istemez. Kıza da açıkça kendisini sevmediğini ve bu için olmayacağını söyler. Oğlan kıza yüz çevirir ve onu ortada bırakır. Bu sırada köyde dedikodular başlar. Kızın daha önce oğlanla tanışıp seviştiği konuşulmaya başlanır. Hem terk edilmeye hem de çıkan dedikodu ve iftiralara daha fazla dayanamayan genç kız, çözüümü hayatına son vermekte bulur; kendini Fırat nehrine atarak intihar eder. Yöre halkı, çok üzgün ve pişmandır; bu ağıtı yakar. Ölen kişinin genç kız değil oğlan olduğuna dair varyantlar da mevcuttur (Demirler, 1982:317).

“Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar” türküsünde mekân Fırat Nehri kıyılarıdır. Türküde hikâyesi anlatılan kişi yine bir kadındır. Türküde geçen “Fırat kenarında esvap yumuşlar/ Yuyup yuyup gül dalına koymuşlar” ifadesi, ırmak kenarının kadınlar için gündelik yaşantılarında günlük işlerini yaptıkları, bu işleri yaparken sosyalleştikleri bir kamusal mekân olduğunun göstergesidir. Kadınlar ırmağın kıyılarında giysilerini yıkamakta; kıyıdaki gül dallarında yıkadıkları bu giysileri kurutmaktadırlar. Bu şekliyle Fırat Nehri, genişleyen ve açık bir mekândır. Ancak türkü metninin söyleyicisi olan kadın, hakkında çıkan asılsız dedikodular nedeniyle çok üzgündür. “Sevmediğim yâre sevdi dediler” ifadesiyle bu üzüntüsünün nedenini söyler. Kadının içinde bulunduğu sosyal yapı ve kültürel doku flörtleşmeye, birden fazla kişiyi tanıyıp aralarından birini seçmeye uygun değildir. Biriyle adı çıkan kadın için o kişiyle evlenmek tek seçenektir. Nişanlısı tarafından terk edilmiş olmak ve çirkin dedikodulara maruz bırakılmak bir kadın için kirlenmek, masumiyetini yitirmek anlamlarını taşımaktadır. Toplum tarafından bu şekilde yargılanan kadın, utanç duygusuyla baş edemez. Bu duyguyu yok etmenin yolu kendini yok etmekten geçer. Kadın kendisini bu utançtan arındıracak bir yeri intihar mekânı olarak seçer. Su, arındırıcıdır. Kadın kendisini Fırat nehrinin derin sularına bırakır. Kadının cesedi içerisindeyken Fırat nehri, algısal olarak kapalı ve labirentleşen bir mekân olur. Kadının ölüm haberini alan yakınları, “Anam ağlar bacım beni sayıklar/Başına toplanmış bağı yanıklar” ifadesinde de belirtildiği gibi üzgün ve pişmandırlar. Türkü, sosyal bir mesajı bünyesinde barındırmakta, topluma ayna tutmakta, onu hatasıyla yüzleştirmektedir. Böylelikle, kadına mezar olan bu mekân, ırmağın kıyısındaki kişiler için de daralan kapalı bir mekâna dönüşür.

1.3. “Ayşe’min Yeşil Sandığı” Türkü İncelemesi

Resim 5: Kızılırmak¹⁴

Resim 6: Kızılırmak Harita¹⁵

1.355 kilometre uzunluğundaki Kızılırmak Nehri Sivas’ın doğusundaki Zara Refahiye arasında, İmranlı ilçesindeki Kızıldağ eteklerinde doğar. Nehir, adını bu dağdan alır. Samsun’un Bafra ilçesinden Karadeniz’e dökülür. Türkiye’nin kendi sınırları içerisinde doğup kendi sınırları içinde denize dökülen en uzun akarsuyu Kızılırmak’tır.

¹⁴ <https://www.neredekal.com/kizilirmak-gezilecek-yer-detay/>

¹⁵ [https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z%C4%B1l%C4%B1rmak#/media/Dosya:K%C4%B1z%C4%B1l%C4%B1rmak_\(fleuve\).png](https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1z%C4%B1l%C4%B1rmak#/media/Dosya:K%C4%B1z%C4%B1l%C4%B1rmak_(fleuve).png)

Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Çankırı, Çorum, Sinop ve Samsun illerinden geçer (Efe, 1996:39).

Kızılırmak, kıyası bulunduğu ya da içinden geçtiği bütün yerleşim yerlerinde halk kültürünün bir parçası olmuş, türkülerle konu edilmiştir. Kızılırmak, hem civarında yaşananlarla bir türkü yaratım mekânı olmuş hem de yaratılan türkülerin yapısını oluşturan başlıca mekân olmuştur. Bu coğrafyanın türkülerinden biri olan ve Kızılırmak nehrinin nihai mekân olarak yer aldığı “Ayşe’min Yeşil Sandığı” türküsü, buna örnek gösterilebilecek onlarca türküden birisidir. Türkünün metni şu şekildedir:

Ayşe’min yeşil sandığı

Daha elinin değdiği

Hiç aklımdan çıkmıyorur

Gapılıp sele gittiği

Bağlantı:

Aman Ayşe’m mor menevşem

Dağlar başı duman Ayşe’m

İndim Ürgüp çöllerine

Geleceğim güman Ayşe’m

Gara çadır eğmeyinen

Göğsü sedef düğmeyinen

Adam gendin sele m’atar

Gayın baba döğmeyinen

Bağlantı

Gara çadırlar guruldu

İçinde demler sürüldü

Ağlama sevgili Ayşe’m

Gayınpederin vuruldu (Repertuar No: 2413, Nevşehir Yöresi)

Bu türkü, Refik Başaran’dan derlenmiştir. Mehmet Özbek tarafından notaya alınmıştır¹⁶. Hüseyini makamında ve ağıt türündedir.

Türkünün bir diğer varyantı şu şekildedir:

¹⁶ Ayşemin Yeşil Sandığı - Türkü Notası (turkuler.com) (Erişim Tarihi: 12.01.2024)

Koyun gelir yata yata
Çamurlara bata bata
Gelin Ayşe'm sele gitmiş
Yosunları tuta tuta
Bağlantı:
Aman Ayşe'm yaman Ayşe'm
Dağlar başı duman Ayşe'm
Koyun gelir yozuyunan
Ayağının tozuyunan
Gelin Ayşe'm sele gitmiş
Yanı çifte kuzuyunan
Bağlantı
Uzat Ayşe kollarını
Ver ağzıma dillerini
Nöbet nöbet bekliyorum
Hanım Ayşe yollarını
Kara çadır eğmeyinen
Göğsü sedef düğmeyinen
İnsan kendin sele mi atar

Kayın baba döğmeyinen (Repertuar No: 605, Adana-Gaziantep-Sivas Yöresi)

Türkünün bu varyantı tarihinde Muzaffer Sarısözen tarafından kaynak kişi Aziz Şenses'ten derlenmiştir. Muzaffer Sarısözen tarafından notaya alınmıştır¹⁷. Uşşak makamında ve ağıt türündedir. Muzaffer Sarısözen türkünün bir diğer versiyonunu Sivas'ın Çelebiler Köyünde, kaynak kişi Hasan Küpeli'den derlemiştir.

Türküde anlatılan olaylar, Ürgüp'ün köylerinden birinde geçmektedir. Gelin Ayşe, eşiyle mutlu ve kayınvalidesi ve kayınpederiyle birlikte yaşayan bir genç kadındır. Çok hamarattır. Koyunları, inekleri sağlamak, kilim dokumak, yemek yapmak onun rutinidir ve bu işlerin tümünü maharetle yapmaktadır. Gün gelir eşi askere gider. Eşi askerdeyken kaynanası Ayşe'ye türlü eziyetler etmeye başlar. Kayınpederi ise Ayşe'ye anlayışlı ve sevgi dolu davranmaktadır. Ayşe de kayınpederini sevmekte ve ona saygı duymaktadır. Ancak günlerden bir gün kayınpederi kaynanasının dolduruşuna gelir. Yemeği zamanında

¹⁷ Koyun Gelir Yata Yata - Türkü Notası (turkuler.com) (Erişim Tarihi: 12.01.2024)

önüne gelmeyen kayınpeder sinirlenir ve Ayşe'ye bir tokat atar. Bu tokat Ayşe'nin çok ağırına gider. Ummadığı yerden gelen bu darbe karşısında günlerce acı çeker. Nihayetinde böyle bir hayatı yaşamaktansa ölümü tercih eder. Kendini coşkunun akan Kızılırmak'ın sularına bırakarak intihar eder (Özdemir, 2001:186-188).

Hikâyenin bir diğer varyantı şu şekildedir: Kocasını askere giden Ayşe'ye, kayınvalidesi Nazife bir an olsun huzur vermez. Bir gün uydurduğu bir hikâyeyi kocasına anlatır ve gelinini dövdürür. Kayınvalidesinin tacizlerinden bıkan ve kayınpederinin haksız yere dayak atmasına içerleyen Ayşe bu durumu kaldıramaz. Beşiğinde yatan bebeğini alıp göğsüne bastırır ve bebeğiyle birlikte kendini Kızılırmak Nehri'nin azgın sularına atarak intihar eder. Ayşe ve bebeğinin bu trajik sonu bölge insanının kolay kolay unutamayacağı bir olay olur. Bu varyantında türküye şöyle bir dördlük eklenir.

Kara çadır kırk direkli

Beyaz gerdan ak bilekli

Gelin Ayşem suya gitmiş

Kucağı körpe bebekli (Altınok, 2003:21).

Türkü metninde geçen başlıca mekânlar, dağların başı, Ürgüp çölleri, sel (su/ akarsu/ Kızılırmak) ve kara çadırıdır. Bunlardan kara çadır düzenlenmiş mekân, dağ, çöl ve ırmak doğal/coğrafi mekânlardır. Türkü metninden Ayşe ve ailesinin yörük olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yörükler çadırlarda yaşamaktadırlar. Kara çadır fiziki olarak sınırlı bir mekân olsa da başlangıçta Ayşe için sonsuza açılan ve geniş bir mekândır. Çünkü o çadırın içinde mutludur. Evinin ve obasının işlerini gönülden isteyerek yapmakta, eşini sevmekte ve bebeğiyle huzur bulmaktadır. Ancak eşinin askere gitmesiyle işler değişir. Kaynanası, Ayşe hakkında asılsız hikâyeler anlattıkça ve ona eziyet ettikçe kara çadır Ayşe için kapalı, daralan ve labirentleşen bir mekâna dönüşür. Çok değer verdiği kayınpederinin kaynanasının sözüne uyup kendisine tokat atmasıyla bu labirentin içinde kaybolur. Haksızlığa uğramıştır, üzgündür. Eşi uzaktadır, yalnızdır. Melankolik ruh haline giren Ayşe'yi bu duygu durumu intihara sürükler.

Ayşe kara çadırdan çıktığında karşısında üç farklı mekân belirir; bunlar Ürgüp çölleri, dağlar ve ırmaktır. Dağların başı yüksek ve dumanlıdır. Bu dağlar Ayşe için ulaşılmazdır. Ayşe için burada bir hayat yoktur. Çöller ise kuraklıkla özdeştir. Ayşe için sığınması bir mekân değildir. Oysaki su; kutsal, arındırıcı, kucaklayıcıdır. Her şeyin başı ve anasıdır. Ayşe ve bebeğinin canlarını emanet edebilecekleri yegâne mekândır. Sonsuza açılan, açık ve geniş bir mekân olan Kızılırmak, Ayşe ve bebeğinin canını aldıktan sonra artık o yörede yaşayan herkes için kapalı ve dar bir mekâna dönüşür. Ağıtlar yakılırken, ardından türküler söylenirken, intiharı seçen Ayşe'nin cesedi aynı sonu yaşayan onlarca kadının cesedinin yanına Kızılırmak'a karışır.

1.4. “Kırklar Dağının Düzü” Türkü İncelemesi

Resim 7: Dicle Irmağı¹⁸

Resim 8: Dicle Irmağı-Harita¹⁹

Dicle Nehri, Fırat Nehri'nin doğusunda bulunan ve Fırat'la birlikte Mezopotamya bölgesini çevreleyen iki ırmaktan biridir. Irmak, Türkiye'nin Elâzığ ilinin Sivrice ilçesinden doğar ve Irak'a doğru akar. Irak coğrafyası içerisinde Fırat Nehri'yle birleşip Şattularap üzerinden Basra Körfezi'ne dökülür. Dicle Havzasında bulunan şehirler; Diyarbakır, Batman, Siirt, Mardin ve Şırnak'tır. Dicle Nehri'nin başlıca kolları; Botan Çayı, Batman Çayı, Bitlis Deresi ve Habur Irmağı'dır (Oğraş, 2019:1088).

Fırat ve Dicle'nin arasındaki alanı kapsayan Mezopotamya, tarih boyunca çeşitli uygarlıklara beşiklik etmiştir. Sümer, Akad, Asur, Babil, Pers, Arap ve Osmanlı Medeniyetleri bu coğrafyada kurulan uygarlıklardır. Çok katmanlı kültürel yapının söz konusu olduğu Mezopotamya'da farklı anlayışlar, yaşayışlar, inançlar ve uygulamalar iç içe geçmiş biçimde kimi zaman etkileşerek kimi zaman çatışarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Nissen, 2004-42). Bu bölümde incelediğimiz “Kırklar Dağının Düzü” türküsü, bu etkileşim ve çatışmalardan doğan sanatsal ürünlerden biridir. Suzan Suzi'nin hazin öyküsünün anlatıldığı türküde trajik olaylar silsilesi Dicle Nehrinde son bulur.

Türkü metni şöyledir:

Kırklar Dağı'nın düzü

Karanlık bastı bizi

Kör olasan zalım Suzan zalım Suzan zalım Suzan

(Kör olasan suzan suzi suzan suzi suzan suzi)

Ziyaret çarptı bizi

Köprü altı kapkara

Ana gel beni ara

Saçlarıma kumlar doldu kumlar doldu kumlar doldu

¹⁸ Dicle Nehri son 30 yılın en berrak görünümünde (aa.com.tr) (Erişim Tarihi: 14.03.2024)

¹⁹ Fırat-Dicle.png (507×513) (wikimedia.org) (Erişim Tarihi: 25.12.2023)

Tarağ getir sen tara

Al tarağı sen tara

Gazi köşkü serindir

Dicle nehri derindir

Sen ağlama garip anam garip anam garip anam

Kadir Mevla'm kerimdir (Repertuar No: 2374, Diyarbakır Yöresi)

Bu türkü, Hafız Celal Sevimli'den derlenmiştir. Türkünün derleyicisi İmran Koç'tur. Emin Aldemir tarafından notaya alınan türkü Hüseyini makamında ve ağıt türündedir.²⁰

Türkünün efsanevi hikayesi şu şekildedir: Diyarbakır'ın güneybatısında ve Dicle Nehri kenarında Kırklar Dağı vardır. Çocuğu olmayan aileler bu dağın ardındaki "Kırklar Ziyareti"ne giderek çocuk sahibi olmak için adaklar adar, dilekler dilerler. Çocuk sahibi olamayan zengin bir Süryani aile de Kırklar Ziyareti'ne gidip dilekte bulunur. Süryani Ailenin dileği gerçekleşir ve Suzi (Suzan) adını koydukları kızları doğar. Annesi her doğum gününde Suzi'yi süsler, giydirir Kırklar Dağı'na götürür ve onun için adadığı kurbanı kestirir. Büyüyüp serpilene, güzel bir genç kız olan Suzi ile Müslüman komşularının oğlu Adil birbirlerine âşık olurlar. Bir doğum gününde, annesi hizmetçilerle beraber Suzi'yi yine kurbanını kesmesi için Kırklar Ziyaretine gönderir. Adil de onu takip eder. Hizmetçiler kurban kesme telaşındayken Suzi ve Adil dağın arkasına dolanırlar ve orada birlikte olurlar. Kırklar Ziyareti, bu birlikteliği affetmez ve Suzi'yi çarpar. Bu çarpmanın etkisiyle Suzi, On Gözlü Köprü'den kendisini Dicle'ye atar ve boğularak can verir (Helimoğlu, 2013:151).

Türkü, iki ana mekân üzerine kuruludur. Bunlardan birinin dağ, diğerinin ise ırmak olması, eril ve dişil iki yönü temsil etmeleri açısından dikkate değerdir. Kadim Türk mitolojisinde dağ eril bir mekân iken su dişil bir mekândır. Dağ, evrensel olarak bütün kültürlerde ve inançlarda kutsaldır. Türk mitolojisinde de dağların ruhu olduğu düşünülür. Türk Mitolojisinde bir yaratılış ve köken miti olarak dağlar kutsal ve kozmiktir. Kişiyi tanrıya ulaştırır. Dağ kültü, "ata ocağı" ve "erkek kampı"ni ortaya koyan bir mekândır (Çobanoğlu, 2011:49) Çocuk sahibi olmak için dilek dileme mekânının Kırklar Dağı olması eril bir tanrısal güce duyulan inançtan kaynaklıdır. Bu tanrısal güç hem bahşeden hem de cezalandırandır. Hoş karşılamadığı bir eylem karşısında ceza verebilmektedir. Burada dikkat çeken durum ise eylemi Adil ve Suzi birlikte gerçekleştirirken cezalandırılan tarafın sadece Suzi olmasıdır. Kırklar Ziyareti Suzi'yi çarpar. Suzi'nin bu çarpılmanın ardından dişil bir mekân olan s uya yönelmesi de dikkate alınması gereken bir durumdur. Suzi'nin işlediği suçtan arınması ancak canını bedel olarak ortaya koymasıyla mümkün olacaktır. Bunu gerçekleştirdiği yer yine mitik bir

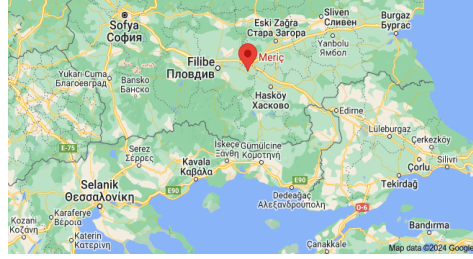
²⁰ REPERTÜKÜL - TÜRKÜPEDİA Repertuar Türküleri Külliyyatı - Türkü Ansiklopedisi (repertukul.com) (Erişim Tarihi: 12.03.2024)

mekân olan sudur. Suzi'nin yaşam kaynağı, hayata gelmesine sebep olan dağ, kapalı, dar ve labirentleşen bir mekâna dönüştüğünde, onu içine kabul edecek olan, ona açılan suya doğru gider. Ancak açık ve geniş bir mekân olan su, Suzi canını teslim ederken daralır ve kapalı bir mekâna dönüşür.

1.5. “Sevdiğim İki Gözüm Ba Buba” Türkü İncelemesi

Resim 9: Meriç Nehri²¹

Resim 10: Meriç Nehri-Harita²²

Meriç Nehri'nin adı, Bulgarca Maritsa (Марица) sözcüğünden gelir. 490 kilometre uzunluğuyla Balkan yarımadasının en büyük ırmağı olan Meriç Nehri, Rodop dağlarının kuzeybatı kesimindeki Rila dağının Musallâ tepesinden doğar. Yunanistan ile Türkiye sınırının bir kısmını oluşturup Yunanistan'dan doğarak Türkiye'ye akar Yunanistan-Bulgaristan, Edirne civarında Arda ve Tunca ile birleşip kuzey-güney yönünde ilerleyerek Türkiye-Yunanistan sınırını oluşturur. Ergene çayını da alarak Edirne üzerinden Ege Denizi'ne dökülür. Meriç Nehri, kendisinin ve kollarının ana yollara güzergâh teşkil etmesinden dolayı tarih boyunca önemini korumuştur (Tuncel, 2004:189). Meriç nehri de farklı kültürlerin etkileşim ve birleşim güzergâhıdır. Balkan ve Anadolu kültürünün karşılıklı yolculuğuna tanıklık eder.

Meriç nehrini mekân olarak alan “Sevdiğim İki Gözüm Ba Buba” türküsünün metni şöyledir:

Sevdiğim iki gözüm
Ellere yar oldu ba buba
Kara tiren aramıza
Kara duman ekti de
Göz göre göre yazık Eyub'a
Bağlantı :
Buraları sevemedim gönül orada
Yanıyorum tuz biber yarada

²¹ <https://www.raillife.com.tr/meric-akar-selimiye-buyuler-edirne/> Minion Pro (Erişim Tarihi: 13.03.2024)

²² Meriç - Google Haritalar Meriç - Google Haritalar Meriç - Google Haritalar (Erişim Tarihi: 13.03.2024)

Deli gönül eremedi eyvah murada

Yanıyorum tuz biber yarada

Gözlerimin karesi

Kırmızı nar oldu ba buba

Meriç'in azgın suyu

Aramıza girdi de

Göz göre göre yazık Eyub'a

Bağlantı (Repertuar No: 535, Trakya Yöresi)

Bu türkü, Eyüp Can Sezer'den derlenmiş ve Gökhan Temur tarafından notaya alınmıştır. Kürdi makamındadır.²³

Türkünün hikâyesinde bir sosyal statü çatışması, zengin kız fakir oğlan meselesi görülür. Edirne'deki köylerden birinde Eyüp adında yoksul bir genç, köyün ağasının kızına âşıktır. Genç kız da Eyüp'e âşıktır ancak kibrine yenilen ağa, fakir birine kızını vermeyi kabul etmez. Meriç Nehri'nin bir yakası Yunan toprağı, diğer yakası ise Türk toprağıdır. Ağa, kızını Eyüp'ten uzaklaştırmak için onu Yunanistan'daki Türk köylerinden birine, bir ağanın oğluna verir. Böylelikle Meriç Nehri birbirini seven iki sevgiliyi ayırmış olur.²⁴ Şarkıcı Gülay Sezen, hikâyede anlatılan kişinin, türkünün derleyicisi de olan babası Eyüp Sezen olduğunu söyler. Babası Meriç'in kendisinden ayırdığı sevdiğinin ardından bir müddet yas tutsa da Türkiye'de evlenmiştir. Şarkıcı Gülay da bu evlilikten doğmuştur. Ancak Eyüp geride bıraktığı sevdiğini hiç unutamamış, onun hikayesini gözleri dolarak, ağlayarak anlatmıştır. Türkünün ağıt biçiminde söylenmesini vasiyet etmiş, bu vasiyet kızı Gülay tarafından yerine getirilmiştir.²⁵ Türk topraklarında kalan Eyüp'ün diğer yakada bıraktığı sevdiğinin ardından ağıt yakması ve Meriç'in azgın suyuna isyanı, bir sevgilinin daha kendisini o coşkun sulara bıraktığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Eyüp Türkiye'de kendine bir yuva kurmuştur, ya adını bilmediğimiz o kadın? Ellere yar olup hayatına devam mı etmiştir? Eyüp açıkça bunu söylemese de Meriç'in azgın suyuna isyanı o suların içinde yitip giden bir can olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Sonuç

Söz ve ezgi bütünlüğü içerisinde türküler, halkın estetik anlayışını yansıtan sanat ürünleridir. Yüzyıllar boyunca toplum hafızasında korunarak varlıklarını bugüne

²³ REPERTÜKÜL - TÜRKÜPEDİA Repertuar Türküleri Külliyatı - Türkü Ansiklopedisi (repertukul.com) (Erişim Tarihi: 12.03.2024)

²⁴ TRAKYA TÜRKÜLERİ : "BABUBA" – GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE EDİRNE (wordpress.com) (Erişim Tarihi: 12.03.2024)

²⁵ (85) Gülay Sezer feat& Serkan Çağrı - Babuba (Ağıt Versiyonu) | Türkçe Müzik - YouTube (Erişim Tarihi: 12.03.2024)

taşımışlardır. Gerçekçi bir tür olan türküler, halktan kişilerin yaşadığı türlü maceraları, sevinçleri, heyecanları ve acıları konu edinmiş, halka ait hikâyeleri kendi sanat evrenleri içerisinde yorumlayarak aktarmışlardır. Halkın duygularına tercüman, yaşadıklarına ayna olmuşlardır. Psikolojik, sosyal ve kültürel boyutları olan ve halk felsefesini yansıtan türküler, disiplinler arası yaklaşımlarla irdelendiğinde, bünyesinde taşıdığı veri birikimiyle topluma ve bireye üst düzey yarar sağlayabilecek kapasiteye sahiptir.

Anonim türküler daha çok kadın ağzı söylenmiş ve kadının duygularını haykırmasına, kendini ifade edebilmesine zemin hazırlamıştır. Patriarkal toplumlarda eril düşünce yapısı ve dil kullanımı hakimdir. Böyle bir toplum yapısında kadınların kendi tercihlerini yapabilmeleri ve yaşadıkları hayatla yön verebilmeleri çoğu zaman mümkün olmamıştır. Kadınlar, halk kültürünün izin verdiği ölçüde hayata dâhil olabilmişlerdir. Kendi duygu ve istekleriyle halk kültürünün çatıştığı noktalarda ruhsal buhranlar yaşayan kadınlar, kendilerini türküler yoluyla ifade edebilmişlerdir. Bu gibi durumlarda türküler adeta psikolojik terapi etkisine sahiptirler.

Türkülerin bir yapı unsuru olarak mekânlar; düzenlenmiş veya doğal mekânlardır. İrmaklar, türkülerde en çok görülen doğal/coğrafi mekânlardandır. Cinsiyet eksenli bakıldığında, ırmakların daha çok kadına ait mekânlar olduğu görülür. Sosyalleşme ve gündelik işlerin yapımı söz konusu olduğunda ırmaklar; sonsuza açılan, açık, geniş mekânlardır. Ancak, cinayet sonrası cesedin yok edildiği mekân ya da intihar mekânı olduğunda ırmaklar, kapalı, dar ve labirentleşen mekânlardır.

Bu makalede mekânsal cinsiyet bağlamında ele alınan türküler; Rumeli yöresinden “Arda Boylarında Kırmızı Erik” ve “Sevdiğim İki Gözüm Ba Buba”, Güneydoğu Anadolu yöresinden “Fırat Kenarında Yüzen Kayıklar” ve “Kırklar Dağının Düzü Suzan Suzi” Orta Anadolu yöresinden “Ayşe’min Yeşil Sandığı” türküleridir. Bu türkülerde farklı kadınların birbirinden farklı ancak aynı patriarkal düzenin eseri olan hazin hikâyeleri konu edilir. “Arda Boylarında Kırmızı Erik” türküsünde, sevdiğiyle evlendirilmeyen ve istemediği bir erkekle evliliğe zorlanan Halime’nin çaresizliği, “Fırat Kenarında yüzen Kayıklar” türküsünde hakkında çıkan dedikoduların ağırlığını kaldıramayan genç bir kızın utancı, “Ayşe’min Yeşil Sandığı” türküsünde yargısız infaza kurban giden ve haksızlığa uğradığını düşünen Ayşe’nin kimsesizliği, “Kırklar Dağının Düzü Suzan Suzi” türküsünde ortak işlenen bir eylemin günah keçisi ilan edilen Suzi’nin trajedisi, “Sevdiğim İki Gözüm Ba Buba” türküsünde bir taraf yuva kurup hayatını sürdürürken Meriç’in azgın suyunda yitirilen bir kadının hiçliği görülür. Çaresizlik, utanç, kimsesizlik, hiçlik duyguları kadınları ırmağa yöneltir. Bu kadınlardan Halime, Ayşe ve Selime’nin intihar ettiği türkü metinlerinde açıkça gösterilir. Suzi’nin hayatını sonlandırması ise ziyaretin onu çarpması gerekçe gösterilerek irade dışı olarak aksettirilir. Erkek ağzı söylenen “Sevdiğim İki Gözüm” türküsünde, türkünün söyleyicisi Eyüp kendini merkeze koyar, kendine acır ve Meriç’in azgın suyunun ardında yitip giden kadının ellere yar olduğunu söyleyerek Eyüp’e yazık oldu ifadesini kullanır. Fakat sonrasında kızına vasiyette bulunarak ondan türküyü ağıt olarak seslendirmesini istemesi Meriç nehri ile kadın arasında bir ölüm ilişkisi olduğu ihtimalini doğurur.

Kadınların bir intihar mekânı olarak ırmak sularını tercih etmeleri bilinçli bir seçimdir. Su mitolojik dönemden itibaren kutsal, koruyucu, bağışlayıcı ve arındırıcıdır. Evrenin yaratıldığı an kadar kadim bir güçtür. Her şeyin başlangıcı olan dişil bir kuvvettir. Yer ile gök arasında birleştiricidir. Gökten gelen yağmurları bünyesine katar, tamamlayıcıdır, bereketlidir. Yer altı ruhları pınarlar sayesinde yer yüzüne çıkar. Su kültünden gelen bütün bu inançlar ışığında değerlendirdiğimiz türkülerde, suyun bir mekân olarak türkülerde bulunmasıyla ilgili anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Kendini üzgün, yalnız, çaresiz, hisseden; topluma yabancılaşan ve anlaşılmadığını düşünen kadınlar, yaşadıkları ruhsal bunalımlardan kaçıp kurtulmak istediklerinde, etraflarına bakıp sığınacak yer aradıklarında, adeta kucağını açmış onları bekleyen ırmağa yönelirler. Anadolu'nun dört bir tarafından geçen ırmaklar, her an bu kadınları kucaklamaya hazır coşkun ve sonsuz bir akıştadırlar. İntiharı bir meydan okuma yöntemi olarak seçen kadınlar; ırmağın sularında yok olurken isyanlarının sanata dönüştürülerek ifade edilmesine zemin hazırlarlar. Bir tane Ayşe'nin, Halime'nin, Selime'nin, Suzi'nin yaşadıkları türküleştğinde, aynı talihi yaşayan bütün kadınların sesine dönüşür. Türkülerde hikâyesi anlatılan kadınlarla aynı kötü talihi yaşayan bütün kadınlar, bu sanatsal metinlerde kendi iç seslerini bulduklarında, intiharı eyleme geçirmek yerine, bu türkülerini söyleyerek ya da dinleyerek hayatın zorluklarına karşı direnç sağlarlar. Bu türkülerini söylemek ve dinlemek adeta bir ruhsal terapi işlevindedir.

Kaynaklar | References

- Ak, M. (2012). Mehmet Akif ve Necip Fazıl Şiiri Merkezinde Edebiyat ve Düşüncede Nehir Metaforu. *İSTEM*, 19, 209-224.
- Akpınar, E. (2012). Eğin Türkülerinin Coğrafi Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 7(4), 253-274.
- Alkan, A. (2009). *Cins Cins Mekân*. Varlık Yayınları.
- Altınok, B. Y. (2003). *Öyküleriyle Kırşehir Türküleri, Destanları, Ağıtları*. OBA Kitabevi.
- Başgöz, İ. (2008). *Türkü*. Pan Yayıncılık.
- Bora, A. (2009). Rüyası Ömrümüzün Çünkü Eşyaya Siner. *Cins Cins Mekân*, 63-75.
- Camus, A. (2010). *Sisifos Söyleni* (T. Yücel, Trans.). Can Yayınları.
- Carney, G. O. (1999). Cowabunga! Surfer Rock and the Five Themes of Geography. *Popular Music and Society*, 23 (4), 3-29.
- Çetindağ, G. (2005). *Elazığ Türküleri* [Fırat Üniversitesi]. Elazığ.
- Çobanoğlu, Ö. (2001). Türk Mitolojisi. In *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* (pp. 5-85). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2011). *Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Çobanoğlu, Ö. (2020). *Türk Mitolojisinde Anaerkil Dönem Üzerine Tespitler*. Kutlu Yayınevi.
- Demirler, M. (1982). Türk Halk Müziği ve Oyunları. *Folklor Dergisi*, 1, 317.
- Dizdaroğlu, H. (1969). *Halk Şiirinde Türler* (Vol. 7). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Durkheim, E. (2021). *İntihar* (Ö. Ozankaya, Trans.). Cem Yayınevi.
- Efe, R. (1996). Kızılırmak Nehri'nin Akım ve Rejim Özellikleri. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Öneri*, 39-60.
- Erdi, İ. B. (2008). Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatında Ağıtlar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*(25), 19-23.
- Foucault, M. (2005). Başka mekânlara dair. *Özne ve İktidar, Seçme Yazılar*, 2, 291-302.
- Freud, S. (2019). Yas ve Melankoli, çev. *Leyla Uslu, İzmir: Cem Yayınevi*.
- Gazimihal, M. R. (2006). Anadolu Türküleri ve Musiki İnkılabımız (M. Özarslan, Ed.). *İstanbul: Doğu Kütüphanesi*. (Original work published in 1928).
- Güney, E. C. (1956). *Halk Türküleri-2*. İstanbul
- Güngör, H. (2000). *Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı* Dinler Tarihi Araştırmaları II (Sempozyum 20-21 Kasım 1998 Konya), Ankara.
- Helimoğlu, M. Y. (2013). *Diyarbakır Efsaneleri*. Eğiten Kitap Yay.

- İpek, B. (2022). Kömürhan Köprüsü Harput'a Bakar Türküsünün Söz Varlığı. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 9(17), 1-14.
- Kaçar, G. Y. (2008). Rumeli Türküleri. *Erdem*(51), 217-234.
- Karakaş, A. (2011). *Çukurova Türkü Söyleme Geleneğinde Hikâyeli Türküler (Adana-Osmaniye)* Adana.
- Karakaya, M. M. (2018). Antik Yunan ve Roma Felsefeleri Ekseninde Plotinos Felsefesinde İntihar. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 8(1), 339-355.
- Kierkegaard, S. (2010). *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (M. Yakupoğlu, Trans.). Doğu Batı Yayınları.
- Korkmaz, R., & Şahin, V. (2017). *Romanda Mekân: Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler*. Akçağ Yayınevi.
- Köprülü, M. F. (1987). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Köse, S. (2013). Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mitik Mekân ve Mitik Zaman Algısı. *Turkish Studies*, 8/1, 1995-2012.
- Ledgin, S. P. (2010). *Discovering Folk Music Foreword by Gregg and Evan Spiridelius*. Santa Barabara. Praeger.
- Leenaars, A. A. (2010). Edwin S. Shneidman on Suicide. *Suicidology online*, 1(1), 5-18.
- Lefebvre, H. (2015). Mekânin üretimi. In: İstanbul: Sel Yayınları.
- Mirzaoğlu, F. G. (2005). Türkülerde Mitolojik Unsurlar. *Türkbilig*(10), 34-53.
- Mirzaoğlu, F. G. (2010). Lirik Türkülerde Kadın Tipleri. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 11(20), 127-164.
- Mirzaoğlu, F. G. (2011). Macar Baladlarında Türk İmgesi. *Folklor/Edebiyat*, 17(65), 97-120.
- Mirzaoğlu, F. G. (2015). *Halk Türküleri Konu-İcra-Yapı-Anlam-İşlev*. Akçağ Yayınları.
- Narlı, M. (2007). *Şiir ve mekân: Cumhuriyet Dönemi (1920-1950) Türk Şiirinde Şiir-Mekân İlişkisi* (Vol. 186). Hece Yayınları.
- Nissen, H. J. (2004). *Ana Hatlarıyla Mezopotamya: Yakın Doğu Arkeolojisi'nin ilk Dönemleri (İÖ 9000-2000)* (Z. İlkelen, Trans.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Oğraş, S. (2019). Dicle Nehri'nin Taşkın Analizinin HEC-RAS Programı ile Yapılması. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 10(3), 1087-1098.
- Özdemir, A. (2001). Öyküleriyle Ağtlar I-II, 21. *Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara*.
- Özkan, Y. Z. (1978). *Hikâyeli Halk Türküleri Üzerinde Bir Araştırma* Atatürk Üniversitesi]. Erzurum
- Sakaoğlu, S. (2004). *Karacaoğlan*. Akçağ Yayınları.
- Sümer, N. (2015). *Dinlerin İntihar Olgusuna Bakışı* Ankara Üniversitesi]. Ankara.

- Şen, N. (2008). Batı Düşünce Tarihinde İntiharın Algısal İnşası. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 11, 191-203.
- Tezcan, Y. (1966). *Türkülerin Dili*. Hüsnütabiat Matbaası.
- Tombul, F. (2014). Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Meriç Havzasında Su Yönetimi. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi A-Uygulamalı Bilimler ve Mühendislik*, 2, 147-155.
- Tuncel, M. (2004). Meriç. In *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 29, pp. 188-190). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uğur, A. (2015). Müzik Coğrafyası: Türkülerdeki Coğrafya. *Bilig*, 74, 239-260.
- Vural, A. Ç. (2021). *İntiharın Tarihselliği Bağlamında Beşir Fuad ve Topluma Mâl Olmuş Kişilerin İntiharlarından Derlemeler* Adnan Menderes Üniversitesi]. Aydın.
- Yıldırım, A. (2006). Karakaya Barajı ve Doğal Çevre Etkileri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*(6), 32-39.